

ՊՈՂՈՍ ՄԿՐՏՉԻ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ – 90*

Լրացավ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ գրողների միության անդամ Պողոս Մկրտչի Խաչատրյանի ծննդյան 90-ամյակը:

Հայագետը ծնվել է 1929 թ. հունվարի 21-ին Ախալցխայի շրջանի Ծղալթբիլա գյուղում: Նրանց ընտանիքը ինչպես ծննդավայրում, այնպես էլ շրջակա գյուղերում հատուկ համարում է ունեցել և անկեղծ հարգանք վայելել իբրև քահանայական ընտանիք. քահանա է եղել պապի հայրը՝ Տեր Պողոսը: Ինքնակենսագրականի մեջ ծննդավայրի մասին Պ. Խաչատրյանը գրել է. «Ես ընկալեցի երկնքի կապույտի խորությունն ու խորհրդավորությունը: Գիշերը աստղերի ճաճանչը բերկրանքով էր լցնում իմ հոգին: Ամենամեծ տպավորություններս մեծ գյուղաշխարհի բնությունից են: Հիմա էլ, տասնամյակներ անց, երբ մտորումներիս եմ հանձնվում, հեռվից հեռու հոգիս շոյվում-մխիթարվում է մեր այգիների, անտառների, մեր մով երկնքի պատկերներով ու թռչունների դայլայլով: Ես կիսատ մարդ կլինեի, եթե գյուղում չծնվեի»:

Պ. Խաչատրյանն ունեցել է իր սերնդին հատուկ դառը մանկություն. Մեծ հայրենականի ժամանակ զոհվել է հայրը: 1947–1951 թթ. սովորել է Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի լեզվագրական ֆակուլտետում: 1951–1960 թթ. հայրենի գյուղում աշխատել է հայոց լեզվի և գրականության ուսուցիչ: Այդ տարիների մասին գրել է. «Մեր ընտանիքի վիճակն այնպիսին էր, որ ես ստիպված այդ տարիներին պետք է աշխատեի, քանի որ մյուս եղբայրներիս բարձրագույն կրթություն ստանալու հարցը կար: Նաև մեր տունը փուլ էր գալիս վրաներս: Անհրաժեշտ էր քանդել և նորը շինել: Այդպես տարիներ անցան, ամբողջ ինը տարուց ավելի: Գիտության ուղին ընտրելու իմ ներքին մղումը շարունակ ինձ դրդում էր նորից բռնելու Երևանի ճանապարհը»:

1960 թ. ընդունվել է ՀԽՍՀ գիտությունների ակադեմիայի Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի ասպիրանտուրան՝ հայ հին գրակա-

* Ընդունվել է տպագրության 19. II. 2019 թ.:

նություն մասնագիտությամբ: Թեկնածուական ատենախոսության թեման եղել է “Հայ միջնադարյան պատմական ողբերը”, որն առանձին գրքով լույս է տեսել 1969 թ.: Գիտական ղեկավարն է եղել մեծանուն պատմաբան-բանասեր, ակադեմիկոս Լևոն Խաչիկյանը:

Պ. Խաչատրյանը հայ միջնադարագիտության մեջ բերում է տեսական նորույթ՝ ցույց տալով, որ միջնադարյան ժանրերի որոշման հարցում գրական հատկանիշների հետ միաժամանակ կարևոր են նաև արտագրական հատկանիշները. “Բանն այն է, որ միջնադարի հայ (և ոչ միայն հայ) գրողի համար, գրական հատկանիշների կողքին և, թերևս, դրանից ավելի, կարևոր են եղել երկի ոչ գրական կողմերը: Այս կամ այն ստեղծագործությունը ժանրային անվանում է ստացել համաձայն իր կիրառության, ըստ այն նպատակի, որի համար նախատեսվել է, և այն ժողովածուի, ուր մուտք է գործել, ըստ այն պահանջի, թե որտե՞ղ, ե՞րբ, ու՞մ կողմից, ինչպե՞ս է կատարվելու (որոշակի եղանակով երգվելու՞մ, “ի ձայն” ասվելու՞մ, թե՞ “ի թիւ” արտասանվելու, ցածրաձայն, թե՞ բարձրաձայն ընթերցումով և այլն), և, որ ամենակարևորն է, երկի թեմայով կամ առարկայով: Երբ հայ հին գրականության այս կամ այն երկը ներկայացվում է ժամանակակից ժանրային որևէ անվան տակ, որ իբրև այդպիսին անցյալում չի գիտակցվել, դրանով իսկ միջնադարի հայ հեղինակը հանիրավի դրվում է ոչ պատշաճ վիճակի մեջ. ստացվում է, որ, ասենք, նա գրել է պոեմ՝ առանց իմանալու, թե ինչ ժանրի գործ է հորինել”¹:

Պ. Խաչատրյանի կարծիքով, ողբի ժանրի ենթատեսակներն են՝ պատմական, դամբանական և տարերային աղետներին նվիրված, իսկ մյուս տեսակները՝ անձնական-քնարականն ու վկայաբանականը, այլ ժանրի գործեր են, սակայն ունեն ողբական տրամադրություն: Ինչպես կաֆան կարող է միահյուսվել արձակին, այնպես էլ ողբը կարող է ներթափանցել պատմական արձակի մեջ: Ի տարբերություն հայրենի, կաֆայի, գանձի և այլ գրական տեսակների, որոնց համար գրական հատկանիշները կարևոր են, ողբի համար չկան գրական հստակ հատկանիշներ, դրա ժանրի հիմնական տարբերակիչը ողբական տրամադրությունն է, որն արտագրական հատկանիշ է:

Կյանքի մեկուկես տասնամյակը Պ. Խաչատրյանն Արշալույս Ղազինյանի հետ նվիրել է Գրիգոր Նարեկացու “Մատենան ողբերգութեան” երկի գիտաքննական բնագիրը պատրաստելու գործին: Այդ գիրքն անցյալ դարի

¹ Պ. Խաչատրյան. Հայ միջնադարյան պատմական ողբեր, Երևան, 1969, էջ 19:

հայագիտության ամենանշանավոր աշխատանքներից մեկն է (ավելի քան 1100 էջ), որ լույս է տեսել 1985 թ., ինչի համար աշխատասիրողներն արժանացել են Հայկական ակադեմիայի Մաշտոցի անվան մրցանակին:

Հիշյալ քննական բնագիրն այսօր էլ չի կորցրել իր արդիականությունը, և «Մատենագիրք Հայոց»-ի ԺԲ հատորում՝ Նարեկացու ստեղծագործությունների գիտաքննական բնագրերը հրապարակելիս, զետեղվել է հենց դա²:

Այդուհետև Պ. Խաչատրյանի անունը կապվում է նարեկացիագիտության հետ: Նա տպագրել է Նարեկացուն նվիրված բազմաթիվ հոդվածներ, ինչպես՝ «Գրիգոր Նարեկացու կյանքի հետքերով» («Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1985, թիվ 3, էջ 102–115), «Մատյանի» գիտական հրատարակությունը («Գրքերի աշխարհ», 21. VII. 1985), «Գրիգոր Նարեկացին հայ միջնադարի գնահատմամբ. Հայ միջնադարյան գրականության միջազգային գիտաժողով, Երևան, 15–19 սեպտեմբերի, 1986» (Զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1986, էջ 58–59), «Գրիգոր Նարեկացու միջնադարյան վարքի խմբագրությունները» [«Հանդես ամսօրեայ», 1987, ՃԱ (1–12), էջ 505–512], «Գրիգոր Նարեկացուն վերագրուած մի երկի հեղինակային պատկանելութեան մասին» («Բազմավէպ», 1994, ԾԾԲ, էջ 437–449), «Մատենանոցի» երկի նորահայտ համարաբարը» («Էջմիածին», 1996, թիվ Ա, էջ 50–77), «Գրիգոր Նարեկացին և հայ միջնադարը» («Գրքերի աշխարհ», 1996, թիվ 2, էջ 2), «Նարեկացու կյանքի հետքերով. Գրիգոր Նարեկացու «Մատենանոցի» պոեմի 1000-ամյակը» («Նոր Դար», 2003, թիվ 1, էջ 54–79), «Գրիգոր Նարեկացի. Թոուցիկ ակնարկ» («Գրական թերթ», 7. II. 2003, էջ 10–11), «Նարեկացին ծածկագրությունների և գաղտնասացությունների կապանքներում» («Գրական թերթ», 6. VI. 2003, էջ 6–7, 13. VI. 2003, էջ 6–7):

Միջնադարագետ-նարեկացիագետը հրատարակել է ևս երկու գիրք՝ նվիրված Գրիգոր Նարեկացուն. «Նարեկի միջնադարյան լուծմունքը» (1990 թ.) և «Գրիգոր Նարեկացին և հայ միջնադարը» (1996 թ.):

Պ. Խաչատրյանը կատարել է նաև գրաբարից աշխարհաբար փոխադրություններ՝ արևելահայերենի վերածելով հնդկահայ հայրենասեր Շահամիրյանների «Նոր տեսրակ» և «Որոգայթ փառաց» գրքերը (առաջինը տպագրվել է 1991 թ., իսկ երկրորդը, որը թարգմանել է ՀՀ Սահմանադրական դատարանի պատվերով, լույս է տեսել 2002 թ.):

Վազգեն Ա. Վեհափառի ցանկությամբ գրաբարից արևելահայերեն է փոխադրել Աստվածաշնչի «Երեմիայի մարգարեությունը», «Եսայու մարգա-

² Տե՛ս Մատենագիրք Հայոց, հ. ԺԲ, Ժ դար, Երևան, 2011, էջ 49–608:

րեությունը”, “Երեմիայի ողբը” և “Բարուքի թուղթը”, որոնք տեղ են գտել Սուրբ Գրքի արևելահայերեն թարգմանության մեջ:

Պ. Խաչատրյանը 1992 թ. լույս է ընծայել “Մովսես Խորենացի, ասույթներ, խոհեր, բնութագրումներ” գրքույկը: Նույն թվականին Վենետիկում տպագրված Կյուրեղ վարդապետ Քիպարյանի “Պատմութիւն հայ հին գրականութեան” գրքի բանասիրական հարուստ մատենագիտությունը կազմել է Պ. Խաչատրյանը:

2000 թ. հրատարակվել է “Գանձարան հայ հին բանաստեղծության” հատորը (992 էջ)՝ բնագրերի հարուստ ընտրությամբ, առաջաբանով, կենսագրականներով, ծանոթագրություններով և բառարանով:

Պ. Խաչատրյանն ավելի վաղ կազմել և պատրաստել է նաև դպրոցի 6-րդ դասարանի “Գրականություն” դասագիրքը (հեղինակակիցներ՝ Ա. Շարոյրյան և Ռ. Դալլաքյան. ունեցել է ավելի քան 15 հրատարակություն) և “9-րդ դասարանի քրեստոմատիա” ձեռնարկը (տպագրվել է 2 անգամ): Պ. Խաչատրյանը 1964–1982 թթ. աշխատել է Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում, նախ՝ կրտսեր, ապա՝ ավագ գիտաշխատող, 1983–1995 թթ. դասախոսել է Երևանի պետական համալսարանում, նախ՝ դոցենտի և ապա (1992 թ.) պրոֆեսորի պաշտոնով: 1995 թ. աշխատել է Սևանի Վազգենյան հոգևոր դպրանոցում և Մ. Էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանում՝ դասախոսելով երկու առարկա՝ “Հայ հին գրականության պատմություն” և “Հայ եկեղեցական մատենագրություն”: 2003 թ. Հակոբ Քյոսեյանի համահեղինակությամբ Էջմիածնում տպագրել է “Ընտրանի հայ եկեղեցական մատենագրության” սովորածավալ գիրքը, որն ուսումնական ձեռնարկ է Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի և Վազգենյան հոգևոր դպրանոցի ուսանողների համար: 2000 թ. Պ. Խաչատրյանը համատեղությամբ աշխատել է Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի հայ միջնադարյան գրականության պատմության և բնագրերի պատրաստման խմբում՝ որպես առաջատար գիտաշխատող:

Այդպես լուռ, առանց ինքն իրեն արժևորելու էլ ամբողջ կյանքում ջանասիրաբար աշխատել է, չի ձգտել երկրային սին փառքի, այլ ողջ էությամբ նվիրվել է հայագիտությանը, ամբարել հարուստ գիտելիքներ, ստեղծել գիտական պատկանելի ժառանգություն: Նրա գիտական ժառանգությունն արժանի է դառնալու առանձին ուսումնասիրության առարկա:

Թեև 2003 թ. դադարել է նրա երկրային կյանքը, սակայն այսօր էլ ազնիվ հոգու տեր այդ մարդն իր բարի ներկայությամբ մշտապես մեր կողքին է ոչ միայն իր մարդկային բարձր կերպարով, այլև՝ հայագիտական հարուստ ժառանգությամբ:

Ավելին՝ մահից հետո նրա ժառանգները ձեռնարկեցին «Հայ հին գրականության մատենագիտություն» սովորաժամալ աշխատության տպագրության գործը («Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն, Երևան, 2016), որը լրացրել և խմբագրել է ձեռագրագետ Արշակ Բանույանը: Գրքի առաջաբանում Լևոն Տեր-Պետրոսյանը գրել է. «Չեմ կարող նաեւ գոհունակութիւնս թաքցնել ինձ ընձեռուած բարեբախտութեան առթիւ, որ հանգամանքների բերմամբ թեկուզ կողմնակի մասնակցութիւն եմ ունեցել իմ յարգարժան ուսուցիչներից մեկի՝ Պողոս Խաչատրեանի այս հրաշալի աշխատութեան մտահղացման եւ հրատարակութեան գործին: Մանուկ Աբեղեանի անուան գրականության ինստիտուտում եւ Մաշտոցեան Մատենադարանի ընթերցասրահներում Խաչատրեանի հետ կողք կողքի աշխատելու երկար տարիների ընթացքում յաճախ եմ օգտուել նրա խորհուրդներից ու շատ բան սովորել նրանից»³:

Պ. Խաչատրյանի «Հայ հին գրականության մատենագիտություն»-ն ունի աղբյուրագիտական, բնագրագիտական, բանասիրական չափազանց մեծ արժեք և հայ հին գրականության մատենագիտության ամբողջական հանրագիտարան է՝ այսուհետ մշտապես բացված հայագետների աշխատասեղանին, որը մեծապես կնպաստի հայագիտության զարգացմանը: Այս գրքի մասին գրախոսության մեջ ակադեմիկոս Սերգեյ Մարինյանն իրավացիորեն գրում է. «Պողոս Խաչատրյանը միանգամայն պատվավոր տեղ ունի հայ բանագիտության դասականների շարքում»⁴:

Գրիգոր Նարեկացու կյանքն ու գործն ուսումնասիրող գիտության անխոնջ մշակը՝ Պ. Խաչատրյանը, ով իրապես աստվածային մարդ էր և նվիրյալ հայագետ, արժանիորեն կներկայանա գալիք դարերին. նրա անունը կմնա մեծ նարեկացիագետների՝ Հակոբ Նայյանի և Գաբրիել Ավետիքյանի անունների կողքին:

ՎԱՆՈ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

³ Պ. Խաչատրեան. Հայ հին գրականության մատենագիտություն, Երևան, 2016, էջ VIII:

⁴ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2016, № 3, էջ 219: